

Testimonio litterarum

TANULMÁNYOK JAKÓ ZSIGMOND TISZTELETÉRE

Dáné Veronka
Lupescuné Makó Mária
Sipos Gábor
szerkesztésében

Kolozsvár

2 0 1 6

© SZERZŐK, 2016

FOTÓ © BAKOS ÁGNES – TIHANYI BENCE (BORÍTÓ) ¶ © MTI FOTÓ/NÁNDORFI MÁTÉ (5. OLDAL)

A BORÍTÓN: KENDŐS NŐI FEJ, 1410–1420-AS ÉVEK, BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ¶ FOTÓ: BAKOS
ÁGNES – TIHANYI BENCE ¶ KÖSZÖNJÜK A BTM MUNKATÁRSAINAK A REPRODUKCIÓ HASZNÁLATÁHOZ
NYÚJTOTT SEGÍTSÉGÉT

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Testimonio litterarum : Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére /ed.:

Dáné Veronka, L. Makó Mária, Sipos Gábor.

– Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2016

ISBN 978-606-739-054-4

I. Dáné, Veronka (ed.)

II. Makó, Mária (ed.)

III. Sipos, Gábor (ed.)

o82.2

Néhány erdélyi alvajda azonosításáról*

A Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára megjelent emlékkönyvben Engel Pál öt erdélyi alvajda származását tisztázó cikkel köszöntötte az ünnepeltet,¹ aki a maga részéről ugyancsak számos tanulmánnyal járult hozzá a vajdai intézmény történetének feltárásához.²

A középkori tisztségviselők azonosításakor – legyen szó világiakról vagy egyháziakról – a fő problémát általában az jelenti, hogy saját kiadványaikban sokáig csak keresztnévüket tüntették fel. Ismeretes, hogy az erdélyi alvajdák sorában legelőször Verébi Péter (1394–1395) szerepeltette előnevét az általa kibocsátott oklevelekben,³ sőt e gyakorlathoz nemcsak következetesen ragaszkodott, hanem minden esetben apja, György nevét is megemlítette.⁴ Az utána következők – kevés kivétellel – átvették az új módit (már ami az előnevet illeti, az apa nevét is tartalmazó névtípusok ugyanis hamarosan

* A tanulmány az MTA Domus Hungarica Program támogatásával készült. Az első két fejezet Hegyi Géza, a harmadik pedig W. Kovács András munkája.

1 Engel Pál: Néhány XIV. századi erdélyi alvajda származása. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kvár 1996. 176–186.

2 Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. (Erdélyi Tudományos Füzetek 202.) Kvár 1947.; *Uő*: Három Zsigmond-kori erdélyi vajda. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.) Bp. 1984. 189–207.; *Uő*: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. LK 63. (1992) 71–83.

3 Janits Iván: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp. 1940. 87.

4 Vö. pl. TelOkl I. 242.; Ub III. 67., 74., 79., 84., 98., 154.; BánfOkl I. 458., stb. Verébi személyére l. *Jakó Zs.*: Három vajda i. m. 206.

kimentek a divatból⁵). Verébi előtt csupán Ravasz István (1352–1356),⁶ Temes János (1376–1385, 1386–1389)⁷ és Fáncs István (1385–1386)⁸ oklevelezése során találkozunk elvértve kételemű névvel az intitulációban – csakhogy itt minden esetben ragadvány-névvel ellátott keresztnévről van szó, ami a helységhez, vagyis a családhoz kapcsolást önmagában éppenséggel nem oldja meg. A többi 13–14. századi alvajda még ennyit sem árult el magáról, hosszú időre feladványt biztosítva azon kutatóknak, akik származásukra s ezáltal társadalmi hátterükre lettek volna kíváncsiak.

A megoldás kulcsát általában más típusú oklevelek: főként az alvajda magánjogi ügyeit rögzítő iratok, ritkábban az alvajdához intézett királyi parancslevelek elejtett szavai, a vajdai és alvajdai ítéletlevelek retrospektív megjegyzései jelentik, melyekben mintegy mellékesen említésre kerül a célszemély előneve, ragadványneve vagy apjának a neve, esetleg a szóban forgó család egyik tagjának „vajda” címe.⁹ Olykor közvetett módszerek, mint az alvajda pecsétjén látható címer azonosítása vagy a vajda familiárisainak módszeres feltérképezése, vezetnek a célhoz.

Sajnos, a fenti adatok jelentős részének az előfordulása esetleges és az alvajda működéséhez képest olykor évtizedekkel későbbi, ezért feltárásuk is véletlenszerű. E körülményeknek tulajdonítható, hogy annyi idő után még mindig lehet újat mondani az alvajdák származásáról.

Az Anjou- és Zsigmond-kori világi elit tagjainak azonosításában manapság Engel Pál adattárjai számítanak alapvető kézikönyvnek.¹⁰ Mi is az ő archontológiáját tekintjük kiindulópontnak, mikor a Jakó Zsigmond által kezdeményezett *Erdélyi okmánytár*¹¹ szerkesztése (főként az általa gyűjtött anyag mutatózása vagy új levéltári források feltárása) során szerzett tapasztalatainkra támaszkodva az alábbiakban néhány helyen kiegészítjük vagy korrigáljuk az alvajdák származására vonatkozó ismereteket.

5 Vö. Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 578–599., 582–585.

6 DL 41205., DL 41210.

7 DocRomHist C, XV. 68.

8 DF 252 843.

9 Az erdélyi vajdákat és alvajdákat környezetük sokszor még leköszöntük után is woyvoda címmel illette. Vö. *Pór Antal: Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végéig.* EM 10. (1893) 1–22. passim.; *Moritz Wertner: Die Wojwoden Siebenbürgens im vierzehnten Jahrhundert.* Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 29. (1899) 114–155., 138–144.; *Janits I.: Az erdélyi vajdák i. m. 76.* (3. jegyz.)

10 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996.; *Uő: Középkori magyar genealógia.* (Magyar Középkori Adattár, CD-ROM) Bp. 2001.

11 CDTrans I–IV.

1. *Lépes János (1369–1372)*

Id. Lackfi Istvánnak és fainak a vezető familiárisa¹² hosszú ideig Járai Péter volt.¹³ Apjához és két bátyjához hasonlóan alighanem Lackfi Imre erdélyi vajda is őt tette volna meg helyettesének (hiszen testvérei protonotariusát, Pacali Benedeket is meghagyta hivatalában¹⁴), csak hogy Járai – urával, Lackfi Miklós vajdával együtt – maga is elesett az 1368 végi balsikerű havasalföldi hadjáratban.¹⁵ Ezért Imrének más alvajda után kellett néznie, akit egy bizonyos János személyében talált meg.¹⁶ Ezt Engel említett tanulmányának egyik (szokatlanul rövid) bekezdésében Görbedi János néven azonosította az erdélyi káptalan 1371. január 13-i oklevele alapján, mely – értelmezése szerint – a Görbedi család tagjainak: János alvajdának és fiának, Mihálynak, valamint rokonaiknak az alvajda szentimrei tiszttartója útján bejelentett tiltakozását foglalta írásba. A családról (azon túl, hogy Bihar megyei köznemesek) és az alvajda karrierjéről azonban semmi továbbit nem tudott kideríteni.¹⁷

Ezen nem is csodálkozhatunk, ugyanis az oklevél figyelmesebb elolvasása után megállapítható, hogy Engel félreértette forrását. Igaz, a tulajdonképpen latin szöveg – a birtokos névmás többszöri használata miatt – nem elég egyértelmű abban a tekintetben, hogy Mihály János alvajdának vagy pedig tiszttartójának, Körösközi Péter-

12 A fogalomra *Engel P.*: Néhány erdélyi alvajda i. m. 178.

13 Személyére l. *Lázár Miklós*: Járai Péter alvajda és maradékai. T 2. (1884) 152–156.; *W. Kovács András*: Voievozii Transilvaniei în perioada 1344–1359. In: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*. Volum îngrijit de Dumitru Ţeicu și Rudolf Gräf. Cluj-Napoca 2011. 37–65., 50–52. Az, hogy a vajdai hivatalt 1356 és 1359 között betöltő Lackfi András (id. István öccse) nem Járait, hanem zólyomi Macska Domokost tette helyettesévé (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 12.), annak tulajdonítható, hogy az András által képviselt németi ág az 1342. évi osztály (CDTrans III. 88. sz.) után már külön családnak minősült (vö. *Engel Pál*: Birtokosztály és családképződés. In: *Uő*: Honor, vár i. m. 625–637.), melynek épp ezért a famulusi köre is elkülönült az István-fiakétól.

14 Vö. CDTrans IV. 996–997., 1012–1013., 1027. sz. Engel Pál tévesen Valkói Miklóst tekinti Lackfi Imre protonotariusának (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 12–13.), pedig ő az ifjabb Lackfi István alatt töltötte be ezt a hivatalt (a TelOkl I. 75. alatt olvasható missilis helyesen 1375-re keltezendő, vö. *Marius Diaconescu*: Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină. Cluj-Napoca 2013. 408., 7. jegyz.).

15 *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ed. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova. Tom. VII.) Bp. 1985. 181.

16 Vö. CDTrans IV. 740., 744–745., 755. sz. stb.

17 *Engel P.*: Néhány erdélyi alvajda i. m. 182–183. Vö. még *Uő*: Archontológia i. m. I. 12.

nek volt-e a fia.¹⁸ Az oklevél hátlapjára írt külzet¹⁹ azonban világossá teszi, hogy az utóbbi értelmezés a helyes, vagyis Körösközi tartozott a tiltakozó Görbediek rokonságába, nem pedig felettese.

Az egyetlen „bizonyíték” elestével kénytelenek vagyunk új jelölt után nézni. Mindjárt kézenfekvőnek is tűnik, hogy János alvajdát urának, a vajdaságból utóbb palatinusszá (1372–1375) előlépő Lackfi Imrének az alnádorával, Lépes Jánossal azonosítsuk.²⁰ Szerencsére azonban nem kell csupán kombinációkra hagyatkoznunk. Temes János erdélyi alvajda (1376–1385, 1386–1389) ugyanis bírói okleveleiben, egy-egy általa tárgyalt, de már régóta folyó per kapcsán többször megemlékezett elődeiről, köztük Lépes János egykori alvajdáról is.²¹ Noha egyik esetben sincs dátumhoz kötve az adott per eme korábbi szakasza, aligha lehet kétséges, hogy itt Lackfi Imre szóban forgó helyetteséről van szó, hiszen előtte csupán Kán László idejéből 1296-ból van tudomásunk János nevű alvajdáról.²² Ha valakiben mégis maradt volna némi kétely, azt végleg meggyőzheti az az 1377. szeptember 15-i oklevél, melyben Temes János az általa átírt 1370. január 20-i alvajdai oklevél kibocsátóját Lépes Jánosnak nevezte.²³

Lackfi Imre alvajdája, János tehát a váraskeszi előnevű Lépes család tagja volt.²⁴ Származása és immár jól adatolható karrierje teljesen beleillik az alvajdáról rajzolt szokványos képbe.²⁵ Felmenőinek a státusa – birtokállományuk, társadalmi kapcsolataik és szerepük tükrében – a 14. század közepéig nem haladta meg a módosabb köznemesekét. Legrégibb jószágaik két helyen összpontosultak: egyrészt a Fejér megye Dunán

18 magister Petrus de Kereskuzy dictus filius Demetrii, officialis nobilis viri Iohannis vicewoyvode Transilvani de Sancto Emerico personaliter coram nobis constitutus, sua et Mychaelis filii sui ac Iohannis filii Stephani, necnon Nicolai et Iohannis filiorum Laurentii de Kurbed in personis per modum protestationis nobis curavit declarare. – DF 278 6II.

19 Pro magistro Petro filio Demetrii de Kereskuz et Mychaele filio suo ac Nicolao et Iohanne filiis Laurentii de Kurbed [...] protestatoria et prohibitoria. – Uo.; vö. még CDTrans IV. 906. sz.

20 Engel P.: Archontológia i. m. I. 4. Az alnádor ragadványnevére DL 65 78I., DL 4I 952., DF 265 696.

21 DocRomHist C, XV. 12I., 663.

22 CDTrans I. 546., 550. sz. – Ez a János azzal a Diósi János „vajdával” azonosítható, kinek fiait 1315-ben említik (uo. II. 255. sz.). Vö. *Tudor Sălăgean*: Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional. (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae XXXI.) Cluj-Napoca 2003. 261.

23 DocRomHist C, XV. 330.

24 A DL 26 982. ismeretében Janits Iván és őt követve Francisc Pall már Lépes Jánosként szerepeltette az 1369 és 1372 között működő alvajdát (*Janits I.*: Az erdélyi vajdák i. m. 13., 107.; *Francisc Pall*: Cronologia documentelor privind Transilvania [sec. XI–XV]. In: Documente privind istoria României. Introducere I–II. Buc. 1956. I. 452–663., 502.), de álláspontjuk – Engel adattárainak méltán élvezett tekintélye miatt – feledésbe merült.

25 Engel P.: Néhány erdélyi alvajda i. m. 177–178., 185–186.

innen részén, a későbbi Soltszékben fekvő Szántó (ma: Kiskunlacháza) környékén, másrészt a zarándi Váraskeszin és tartozékaiban (Csamakeszi, Szódi).²⁶ Előbbieket 1326-ban teljesen átengedték a velük közösen birtokló Kolos-fiaknak (a szántói Lack és a némai Kolos családok őseinek), akik bizonyára távolabbi rokonaik voltak, míg ezek Zaránd megyei jószágrészeikről mondtak le Lépes Miklós (említve: 1319–1335) és unokatestvére, Treutel Miklós javára.²⁷

A Treutelekkel hosszabb ideig fennálló birtokközösség²⁸ hasznára vált a Lépeseknek, kiknek társadalmi emelkedése bizonyára összefüggött azzal, hogy Treutel Miklós temesi (1318–1323) és nyitrai (1321–1322), majd pozsonyi ispán (1323–1349) I. Károly híveinek legbelsőbb köréhez tartozott.²⁹ Ő járhatta ki a (fekete)bátori vám ismételt áthelyezését a Lépesek Szódi nevű birtokára (1324, 1350),³⁰ és alighanem neki köszönhette Lépes Miklós legidősebb fia, Demeter (említve 1344–1369), hogy udvari lovagként maga is az uralkodó környezetébe került.³¹ E minőségében Demeter követségben járt Havasalföldén (1368), majd királyi megbízottként részt vett az 1368. júniusi és 1369. novemberi vajdai közgyűlésen.³² Közben a jómódú Gerlai családból nőszülve ideiglenesen a szomszédos Békés megyében is kiterjedt jószágokat szerzett (1357).³³

Testvérei közül egyedül hőnöknek, Jánosnak (említve 1344–1380) sikerült karriert építenie. Nem tudjuk, mikor került Lackfi István fiainak familiárisai közé, de 1364-

26 Szántóra I. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. II. 439. Szomszédságában 1319–1320 táján Peregen (AOkl V. 499–500., 520–521., 971. sz.), ill. 1322-ben az azóta elnéptelenedett Hugyén (más néven Földváron) voltak érdekeltségeik (uo. VI. 434. sz.), a közeli, Pest megyei Párdin pedig 1335-ben távolabbi rokonuk birtokolt (uo. XIX. 23. sz.). Váraskeszi tartozékaira: uo. VIII. 382., XXVIII. 486., XXIX. 819., XXXIV. 255. sz. Vö. még *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. (CD-ROM) Bp. 2001.

27 AOkl X. 67. sz. Lépes Miklós fiai 1345-ben Váraskeszinek kisenemesi kézen levő negyedét is megvásárolták (uo. XXIX. 819. sz.). A Treutel és Lépes család rokonságára *Daróczy Zoltán*: Adatok a Lépes és Treutel családok leszármazásához. T 24. (1906) 88–89.; *Engel P.*: Genealógia i. m., Treutel-rokonság, 1–2. tábla (Engel nem számol a Kolos-fiakkal ápolat atyafisággal, vö. uo. Kolos rokonsága, 1–2. tábla).

28 1344-ben még mindkét család tiltakozik Csamakeszi határainak megjárása ellen (AOkl XXVIII. 486. sz.), az Arad megyei Basarágot és Fejéregyház egy részét pedig még 1360-ban is közösen birtokolták (DL 94 427).

29 Vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 159., 166., 202., II. 247.

30 AOkl VIII. 382., XXXIV. 255. sz.

31 Először 1345-ben említik e címmel (AOkl XXIX. 819. sz.).

32 CDTrans IV. 657., 698., 702., 779. sz.

33 Vésztő, Mágor, Lászlótvöise, Fás és Edelős egy-egy részét kapta (DL 4913).

ben már görgényi, 1368-ban pedig dévai várnagyként találkozunk vele.³⁴ Miután neki sikerült ép bőrrel visszatérni az ominózus 1368. évi havasalföldi hadjáratból, Lackfi Imre alvajdája (1369–1372), majd alnádora (1372–1375) lett.³⁵ Lehetséges, hogy erdélyi tartózkodása alatt a hasonló társadalmi helyzetű Disznajóiak (másképp Martonfalviak, a vingárti Gerébek ősei) egyik nőtagját vette feleségül.³⁶ Pályafutását minden bizonnyal patrónusa halála és a Lackfiak 1376 utáni háttérbe szorulása törte derékba: utolsó említésekor már semmiféle tisztséget nem viselt, csak királyi embernek jelölték.³⁷

A Demeter és János által kivívott társadalmi pozíciót a következő nemzedékek is tartani tudták. Ismeretes, hogy az utódok közül Lépes Loránd előbb Tamási Jánost szolgálta külső-szolnoki alispáni (1407) és al-ajtonállómesteri (1414–1415) funkcióban, majd a Csákiak embereként ő is az alvajdaságig (1415–1438) vitte, sőt Hunyadi János mellett az erdélyi kormányzóságig (1444–1445) emelkedett, míg testvére, György – miután a családnak arra is telt, hogy őt Bécsben egyetemre járassa (1395) – erdélyi prépost (1403–1427), majd ugyanott püspök lett (1427–1442).³⁸ Ugyanakkor fennebb emelkedni, várat építeni már nem sikerült nekik, erdélyi birtokaiknak az 1440-es években észlelhető gyarapodása³⁹ csupán átmeneti jelenségnek bizonyult. A család utolsó

34 1364. júl. 16. (CDTrans IV. 304. sz.); 1368. szept. 16. (uo. IV. 717. sz. – itt familiárisát, a Doboka megyei Gyulai Miklóst is említik.) Tekintettel a fenti tisztségekre, az 1368-ban említett Miklós fia János knini várnagy biztosan nem azonos Lépes Jánossal (vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 343., II. 145.).

35 Alvajdaként 1369. jún. 7. (CDTrans IV. 740. sz.) és 1372. aug. 13. (uo. IV. 1025. sz.) között mutatható ki (vö. még *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 12.), alnádori tevékenysége pedig 1373. febr. 5.–1374. okt. 21. között adatolható (uo. 4., I. még DF 265 696).

36 Erre látszik utalni, hogy a Disznajóiak 1388-ban átengedték az erdélyi Fehér megyei Örményszékes és Alamor felét János fiának, Andrásnak (DL 7381).

37 DL 95 918.

38 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 14–15., 49., 71., 200., II. 145.; *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj–Kvár 1922. 329–353.; *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Buk. 1979. 232. (603. sz.). Mivel Loránd és György aligha születtek az 1370-es évek dereka előtt, Loránd nevű apjuk nehezen tekinthető azonosnak Demeter és János hasonnevű, 1345 és 1350 között szereplő testvérével (vö. *Engel P.*: Genealógia i. m., Treutel-rokonság, 2. tábla: Lépes [váraskeszi]). Életrajzi adataik sokkal inkább a családalapító Lépes Miklós dédunokáinak, mintsem unokáinak sejtetik a püspököt és fivérét.

39 Bece, Vadverem és Újfalu felét 1440-ben előbb Erzsébet királyné (DF 277 487.), majd I. Ulászló adta nekik (DF 277 491). Az 1443-ban kihalt töreki Bakóc család Töreken, Felsővárosvízen és ezek tartozékaiban fekvő jószágainak kétharmadát 1444 körül szerezték meg (*Magyari Károly*: Regesták Alsófehérvármegye levéltárából. TT 30. [1907] 80–120. 112.). Vö. még *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913. V. 199–201.

férfisarja, Bernát (†1514) is a köznemesség felső rétegéhez tartozott, hiszen 1500-ban a királyi tanács tagjai között említik.⁴⁰ Halála után a mintegy 400 jobbágytelket felölő családi vagyon fogadott fia, Korlátkövi Péter kezébe ment át.⁴¹

2. *Derencsényi László (1372–1373)*
és Nadabi László (1374–1376)

1377. február 16-i perhalasztó oklevelében Temes János – Lackfi Imre erdélyi vajda és a fent tárgyalt Lépes János alvajda mellett – még két elődjéről, Pető fia Lászlóról és Ugrin fia másik Lászlóról is említést tett, mint akik okleveleztek az Ottó kolozsmostori apát és Kidei Gergely fia János között a Tiburctelke birtokért folyó perben.⁴² Közülük a másodikat megtaláljuk a korszak archontológia kézikönyvében: Engel Pál ugyanis – ismervé azt az 1380. évi vajdai ítéletlevelet, amely szerint Somkerék, Csépán és Németi 1375. május 3-i határvárását Ugrin fia László (akkori) alvajda rendelte el⁴³ – vele azonosította ifj. Lackfi István vajda László nevű, tudomása szerint 1373. február 17. és 1375. május 8. között adatolható alvajdáját, majd az apa ritka neve alapján kimutatta, hogy az a Csák nemzetségből származó Nadabi család tagja volt.⁴⁴ Pető fia László alvajdáról azonban az eddigi szakirodalomnak nem volt tudomása.⁴⁵

Ifj. Lackfi István vajda fent említett helyettesét nem számítva, 1377 előtt csak évtizedekkel korábbról ismerünk László nevű alvajdákat Borsa nembéli László (1288–1291) és Tolcsvai László (1343–1344) személyében – azonban egyikük apját sem hívták

40 DL 46 520. L. még *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv i. m. 257–269.; *Uő*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Sz 122. (1988) 147–215., 209.

41 *Neumann Tibor*: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.) Győr 2007. 56., 165–168.

42 *quasdam litteras magnifici viri domini Emerici condam voyuode Transsiluani et comitis de Zonuk [...], alias etiam quamplures Iohannis dicti Lepes et Ladislai filii Petue ac alterius Ladislai filii Ugrini nostrorum predecessorum vicevovodarum.* – DL 26 982.

43 Ub II. 513–514.

44 *Engel P.*: Néhány erdélyi alvajda i. m. 183–184.; *Uő*: Archontológia i. m. I. 13., II. 143., 170.

45 Az 1377. febr. 16-i oklevellet először közlő Lidia Gross a kiadáshoz írt jegyzetben az említések sorrendje alapján a Lépes János és Nadabi László közti szűk „résbe”, vagyis az 1372. szept.–1373. febr. intervallumba próbálta beszúrni Pető fia László alvajdai hivatalviselését, bár – némileg következetlenül – egyidejűleg meg is kérdőjelezte a máshonnan nem ismert alvajdát emlegető forrás hitelességét (DocRomHist C, XV. 124. [21. jegyz.]).

Petőnek.⁴⁶ A Pető fia Lászlóval együtt említett előjárók (Lackfi Imre, Lépes János, Nadabi László) valamennyien az 1360-as évek legvégén, az 1370-es évek első felében töltötték be tisztségüket, így az ő működésének idejét is kézenfekvő erre az időszakra tenni. A kolozsmonostori apátság ugyan 1341 óta követelte Tiburcelke földjét az ott megtelepedett Demétől, Pogány István famulusától, majd ennek jogutódjaitól,⁴⁷ de Kidei Gergely fia János csak 1370-től bukkant fel az alperesek között, és maga a pereskedés is ekkortól vett igazán lendületet.⁴⁸

A fenti körülmények ismeretében a problémának csupán egyetlen megoldása képzelhető el: az tudniillik, hogy ifj. Lackfi Istvánnak nem egy, hanem egymást követően két László nevű alvajdája volt az 1372 késő ősze és 1376 tavasza közti időszakban – előbb Pető fia László, majd Nadabi Ugrin fia László. (Időbeli viszonyuk tekintetében az 1377. évi felsorolás sorrendje, illetve Nadabi László 1375. évi biztos említései⁴⁹ az irányadók.)

Miként választhatjuk el egymástól a két László tisztségviselésére vonatkozó adatokat? Láthattuk, hogy az oklevelek intituliái semmiféle támpontot nem adnak e tekintetben, mert mindketten csak keresztnevüket tüntették fel. Viszont saját kiadványaik fogalmazásmódjából vagy mások (hiteleshely, vajda stb.) utalásaiból következtetni tudunk arra, hogy egy-egy korábbi intézkedés vagy oklevél ugyanazon alvajdához köthető, így lehetőség nyílik hosszabb-rövidebb időközök áthidalására. Eszerint biztosak lehetünk abban, hogy 1372. december 10. és 1373. január 10.,⁵⁰ 1373. február 17. és 24.,⁵¹ március 9. és szeptember 1.,⁵² 1374. december 14. és 1375. február 14.,⁵³ 1375. március 7. és május 8.,⁵⁴ illetve 1375. december 18. és 1376. január 21.⁵⁵ között az alvajda személye nem változott. (Sőt a fentiek közül a második és harmadik,

46 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak II.) Bp. 2011. 40.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 12.

47 CDTrans III. 76., 370., 377., 1080., 1085., IV. 67., 81., 84., 208., 212. sz. (1. még uo. IV. 792., 890. sz.). Vö. *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: *Uő*: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. (METEM Könyvek 18.) Bp. 1997. 133–240., 148–152.

48 CDTrans IV. 887., 889., 892., 957., 991. sz.; DocRomHist C, XIV. 507., 528–529., XV. 505–506., 606., 662–669., 685–687.

49 Az 1375. máj. 3. előtti hetekre mutató adat (Ub II. 513–514.) mellett egy 1375. márc. 7-i királyi parancslevél is Ugrin fia László alvajdának van címezve (DocRomHist C, XIV. 534.).

50 DocRomHist C, XIV. 318., 319., 322–323.

51 DocRomHist C, XIV. 330–332.

52 DocRomHist C, XIV. 335–336., 360–362., 368., 381., 382–384., 401–402.

53 DocRomHist C, XIV. 505–511., 517., 528–529.

54 DocRomHist C, XIV. 534–536., 539–540., 543–544., 546–547., 550.

55 DocRomHist C, XIV. 595–596., XV. 4.

illetve a negyedik és ötödik periódust bízvást össze is vonhatjuk, ha tekintettel vagyunk a köztük lévő hiátusok rövidségére, amikor is az alvajda lecserélésével aligha lehet számolni.) Ugyanakkor azt a jelenséget, hogy 1373 ősze és 1374 vége között az alvajdai tevékenységnek nem maradt nyoma, esetleg összefüggésbe lehet hozni egy, a tisztségben bekövetkezett váltással (is).

Sejtésünk a pecsétek megvizsgálásával válik bizonyossággá. Az 1372 ősze és 1376 tavasza közti időszakból ugyan egyetlen ép lenyomat vagy értelmezhető töredék sem maradt ránk az eredeti alvajdai okleveleken, de az 1372-ben és 1373-ban használt pecsétnyomó átmérője (27 mm)⁵⁶ határozottan különbözik attól, amelyiknek a nyomát az 1374–1375. évi okmányokon látjuk (32 mm).⁵⁷ Jóllehet a 14. századi alvajdák némelyikéről (Ravasz István, Macska Domokos és Temes János) kimutatható, hogy egyidejűleg két, egy nagyobb (30–33 mm) és egy kisebb (18–23 mm) pecsétet is használtak,⁵⁸ azonban a fenti méretek és az időben elkülönülő adatsorok alapján állíthatjuk, hogy esetünkben nem erről van szó. Arra pedig, hogy egy alvajda megszakítatlan tisztségviselése idején változtatta volna meg pecsétjét, ebből a korból nem ismerünk példát.⁵⁹ Így az 1372–1373, illetve 1374–1375 között észlelt kétféle pecsétnyom csakis két alvajdához köthető.

Hátra van még az a feladat, hogy Pető fia László alvajdát egy ismert családhoz kössük. A korszak hasonló nevű közszereplőinek, illetve a Lackfi család familiárisainak ismeretében⁶⁰ egyetlen személy jöhet szóba: Derencsényi Pető fia László, akit 1364-ban – testvéreivel, Miklóssal és Jánossal együtt – Lackfi Dénes akkori vajda bálványosi és létai várnagyaként említenek.⁶¹ Az egyetlen bökkenő vele kapcsolatban, hogy Engel Pál szerint 1368-ban elesett Havasalföldén.⁶² Az Engel által hozott adatok azonban ilyesmire még csak nem is utalnak,⁶³ ellenben bizonyosan tudjuk, hogy a fivérek

56 DL 29 177., DL 30 709., DL 27 434., DL 73744., DL 30 398.

57 DL 31 105.; ENMLt, Wass család levéltára, 1375. máj. 8. (DF 252 826.)

58 *Janits I.*: Az erdélyi vajdák i. m. 101–102.

59 Uo. 100–101. Járai Péter esete, aki első (1344–1350) és második (1359–1368) alvajdasága idején eltérő pecsétnyomót használt (uo. 101.), nyilván nem vonható ide.

60 Vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 143.; CDTrans III. 518–520., 574., IV. 523–526., 575. sz.; DocRomHist C, XIV. 633., XV. 848., XVI. 704.

61 CDTrans IV. 304. sz.

62 *Engel P.*: Genealógia i. m., Balog nem 2. Derencsényi.

63 Lehetségesnek tartjuk, hogy a kiváló történész kombinációkra támaszkodva fogalmazta meg fenti állítását: Lászlóról ugyanis 1368-ból ismerte az utolsó említést (DF 262 997.), míg fivérei még 1370–1371-ben is bálványosi várnagyként szerepeltek (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 272.).

közül László és János még 1387-ben is életben volt,⁶⁴ így a fenti azonosítás elől az utolsó akadály is elhárul.

A Derencsényi (másként Balogi vagy Terenyei) család a Balog nemzetségből ágazott ki, mely állítólag egy Altmann nevű türingiai lovagtól származott, aki talán a 11. század második felében vándorolt Magyarországra.⁶⁵ A nemzetség ősi birtokai Gömör megyében, a Balog folyó völgyében terültek el egy tömbben, a hasonló nevű település körül, amelynek határában 1300 táján Balog nembéli At fia Henrik kővárat is épített.⁶⁶ A közös vagyonból 1297-ben a Derencsényi-ág őseinek, Miklósnak alig két egész (Derencsény, Esztrény) és két részjóság (Balog, Hrussó) jutott osztályrészül.⁶⁷ Talán viszonylagos jelentéktelenségüknek is tulajdonítható, hogy az Árpád-ház kihalását követő zűrzavaros idők eseménytelenül múltak el felettük, míg rokonaik közül a Csák nembéli Mátéhoz csatlakozó Atfiak és a Tomboldfiak birtokaik java részét elveszítették, az I. Károly király híveiül szegődő Szécsiek viszont bekerültek a bárók legszűkebb körébe.⁶⁸

A Derencsényiek ennél jóval szerényebb mértékű emelkedése az 1330-as években kezdődött, mikor Miklós fia, Orros Péter (becenevén Pető) bekerült a szomszédos Nógrád vármegyében jelentős birtokokkal rendelkező (és ott ispáni tisztséget is betöltő) Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiájába, aki hamarosan alvajdává nevezte ki őt (1337–1342).⁶⁹ Fiai közül Miklós egy ideig még Szécsényi Kónyát szolgálta gömöri alispánként (1354–1356, 1357), de testvéreivel együtt hamarosan átpártolt Lackfi István fiaihoz, ahol – mint már említettük – közösen látták el a bálványosi (1361–1371) és a létai (1364) várnagyi teendőket, s közben János belső-szolnoki (1370), Miklós pedig dobokai (1364–1372) (al)ispán is lett, sőt utóbbit I. Lajos király székely ispánná is kinevezte (1377–1380), ami már bárói tisztségnek számított.⁷⁰ A harmadik testvér, László eltűnése esetleg azzal magyarázható, hogy ekkoriban Erdélyen kívül szol-

64 DL 62 743. – A családot itt Terenyei előnévvel említik.

65 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. (reprint: 2004.) 192–195.; *Engel P.*: Genealógia i. m., Balog nem 2. Derencsényi.

66 *Györffy Gy.*: Történeti földrajz i. m. II. 468.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 271.

67 *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 195.; *Györffy Gy.*: Történeti földrajz i. m. II. 510–511.

68 Uo. II. 472.

69 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 11.; *W. Kovács András*: Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól. (Néhány kiegészítés az Archontológiához.) EM 67. (2005: 3–4. sz.) 78–85., 81.

70 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 130., 192., 246., 247., 272., 358., II. 60. Bálványosi várnagyságuk első említése: CDTrans IV. 125. sz.

gálta valamelyik Lackfit.⁷¹ Az viszont egyelőre rejtély, hogy fent rekonstruált, 1372. december 10. és 1373. szeptember 1. között adatolható alvajdasága miért ért véget oly gyorsan.⁷² Pető leszármazottait a Zsigmond-korban is a módos köznemesek sorában, gömöri alispáni vagy udvari lovagi szerepben találjuk.⁷³

A Pető-fiak erdélyi szerepvállalásukat is megpróbálták földszerzésre fordítani,⁷⁴ de nagyobb sikereket értek el gömöri uradalmuk kikerekítésében. Itt 1427-re – részint a többi ágtól és más környező kismemesi családoktól cserével, vásárlással vagy más úton szerzett jószágokkal, főleg pedig a környező hegyvidék betelepítésével – birtokállományuk 35 egész és három résztelepülésre nőtt, amelyekben a család tagjai 402 jobbágy felett rendelkeztek.⁷⁵ Ezenkívül Nógrád megyében Vásárosterenye körül volt még három falujuk, szerzeményeiket pedig a derenki vár és a derencsényi kastély építésével koronázták meg.⁷⁶ Ez a vagyoni háttér tette lehetővé, hogy a Derencsényiek a késő középkorban is meg-megcélózassák a bárói tisztségeket.⁷⁷

A fenti két alvajda azonosítása ismételten ráirányítja figyelmünket arra, hogy mennyire szűk és jól körülhatárolható társadalmi rétegből rekrutálódtak a vajdák helyettesei. Eszerint már négy olyan családot ismerünk, amely egynél több alvajdát „adott” Erdélynek: a Járaiak (Váradjaiak) és a Nadabiak mellett immár ideszámíthatjuk a Derencsényieket és a Lépeseket is. Három esetében (Derencsényi Pető és László, Váradjai Péter és János [1396], Nadabi id. László, István [1402–1403] és ifj. László [1410–1415]) a fiúk követték az apai életpályát, míg Lépes Loránd a nagybátyja, János nyomdokába lépett.⁷⁸

71 Lehetséges, hogy vele, nem pedig Nadabival azonosítható Lackfi Imre horvát bán (1368) László nevű vicebánja, vagy ő lehetett ifj. Lackfi István amúgy ismeretlen helyettese a székelly ispáni (1367–1371) és horvát báni (1371–1372) méltóságban. Vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 23., 192.

72 Akézenfekvő magyarázat, miszerint elhalálozott volna, nem jöhet szóba, hiszen láhattuk, hogy László még 1387-ben is életben volt.

73 *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 59–60.

74 *DocRomHist C*, XV. 342–343. (Bozkút), 707. (Inakháza).

75 *Engel Pál*: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. (Új Történelmi Tár 2.) Bp. 1989. 180., 192.; *Uő*: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond korban. Öt északkeleti megye példája. In: *Uő*: Honor, vár i. m. 451–471., 462. L. még *ZsOkl IV*. 161. sz. A betelepítés folyamatára *Ila Bálint*: Gömör megye. I–IV. Bp. 1944–1976. I. 197–215. Vö. *ZsOkl IV*. 219. sz.

76 *Engel P.*: A magyarországi birtokszerkezet i. m. 464; *Uő*: Archontológia i. m. I. 298–299.

77 A család legismertebb tagja, Imre, talán a Szapolyaiakkal létesített rokoni kapcsolatnak köszönhetően, előbb jajcai (1487–1490), majd horvát-szlavón (1493) bán volt, s mint ilyen esett el a törökök elleni udbinai csatában (*Kubinyi A.*: Bárók a királyi tanácsban i. m. 211.).

78 Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. (a megfelelő családoknál).

3. *Nádasi Mihály (1401–1402)*

Az 1401-ben említett Mihály erdélyi alvajda⁷⁹ származásáról egy – nemrégiben előkerült – saját okleveléből tudhattunk meg többet. Ez utóbbi Tordán, 1402. január 5-én kelt Salamon fia Mihály alvajda nevében,⁸⁰ aki nyilván azonos az előző évben pusztán keresztnevén említett Mihály alvajdával. Minthogy a Salamon név meglehetősen ritka, és mivel a fontosabb tisztségviselőket adó családok köre is meglehetősen szűk, adódott a feltevés,⁸¹ hogy Salamon fia Mihály alvajda azonos azzal a Nádasi⁸² (Segesvári)⁸³ Salamon fia Mihállyal, akit először 1393-ban említenek,⁸⁴ és aki nem sokkal ezután, 1405–1421 között a székely alispáni tisztséget is betöltötte.⁸⁵ Ugyanakkor e családban 1405-től egy másik Salamon fiát, Mihályt is említenek,⁸⁶ aki az 1405. évi oklevél szerint a székely alispán unokaöccse (frater patruelis), vagyis Salamon nevű édestestvérének a fia.⁸⁷ Feltűnő egyébként, hogy a családban öt nemzedéken keresztül izenként váltakozva követik egymást a Salamon és Mihály nevek a 14. században.⁸⁸ Mihály alvajdát azonban nemcsak a korábbi említés miatt azonosíthatjuk a székely alispánnal, hanem azért is, mert e tisztségeket ugyanazon felívelő karrier lépcsőfokaiként értékelhetjük, míg a nála fiatalabb másik Mihály csak később tűnik fel a forrásokban, és semmilyen hivatalviseléséről nem tudunk. Az idősebb Mihály számára az alvajdai tisztség jelentette az ugródeszkát, amivel az ország bárói közé emelkedhetett.

79 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 13., II. 161.

80 *W. Kovács András*: A Wass család cegei levéltára. (Lappangó középkori oklevelek a nagyszabeni Brukenthal-gyűjteményben. Levéltár-történeti adatok). In: Certamen II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Bogdándi Zsolt – Weisz Attila. Kvár 2015. (a továbbiakban: WassLt Brukenthal) 204. (7. sz.) Az oklevél a Wass család cegei levéltárának Nagyszabonbe sodródott és ma is a Brukenthal-gyűjteményben őrzött töredékéhez tartozik, de nem került be a DF-be. Az oklevél-csoportból az erdélyi szász oklevéltár – szász vonatkozások híján – csak két darabot közölt (Ub III. 298., 517.).

81 *W. Kovács András*: Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban. TSz 56. (2014) 409. 15. jegyz.

82 Ub III. 49., 320., 344–345., 395–396.

83 Ub III. 302–305., 314.

84 Ub III. 49.

85 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 193. A Nádasi családra és birtokaira *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. V. 945–948. Nádasi Mihály székelyispáni karrierjére *Kordé Zoltán*: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. TSz 46. (2004) 202–208.

86 Ub III. 344–345., IV. 266., 574.; ZsOkl III. 771. sz.

87 *Kordé Z.*: A székelyispáni méltóság i. m. 203–204.

88 CDTrans II. 539., IV. 574. sz.; ZsOkl I. 2777., III. 771. sz.

Mihály alvajda annak a Szécsényi Simon erdélyi vajdának⁸⁹ volt a familiárisa, aki vezető szerepet játszott Zsigmond király letartóztatásában, és akit az országtanács éppen 1401-ben tett meg vajdává a leváltott Stiborici Stibor helyett.⁹⁰ Az eddig ismeretlen származású Mihály alvajda kinevezésére ekkor került sor. Szécsényi vajda az alig néhány hónapnyi hivatalviselése alatt nem járt Erdélyben,⁹¹ az itteni ügyeket alvajdája intézte. Utóbbit először 1401. augusztus 24-én említik ebben a minőségben, amikor is Tordáról felkérte a kolozsmonostori konventet egy vizsgálat lefolytatására.⁹² 1402. január 5-én még hivatalban volt, de már nem sokáig, mert legkésőbb január 21-én Csáki Miklós és Marcali Miklós személyében új vajdák kerültek Erdély élére (utóbbiak alvajdairól csak 1402 májusából van adatunk).⁹³

Ugyanennek az évnek az elején Szécsényi Simon egykori vajda átállt a király pártjára; 1403-ban megkapta az ajtónállómesteri tisztséget, és ő maga is részt vett a bárók felkelésének elfojtásában.⁹⁴ Mihály alvajda követte ura politikai irányváltását, hiszen egy 1403. december 9-i oklevél szerint Segesvári Salamon fia Mihály magister és ennek testvére, Salamon – nyilván 1402–1403 folyamán – Zsigmond király erdélyi hadseregének vezérei voltak, ezért megkapták a magtalanul elhunyt Losonci László egykori erdélyi vajda több birtokát.⁹⁵ Alig pár hónappal korábban, 1403. szeptember 13-án az akkor már a király ellenzékéhez csatlakozott⁹⁶ vajdák, Csáki Miklós és Marcali Miklós alvajdái, (Nadabi) Csák fia Lőrinc és Nadabi István (akiket ekkor említenek utoljára tisztségükben)⁹⁷ seregükben az erdélyi nemességgel és a székelyekkel, a szászok elleni hadjáratukban a Nyárádtó melletti táborukban bocsátottak ki okle-

89 Vajdai tisztsége 1401. aug. 31. és dec. 20. között adatolható (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 13.), de ez az intervallum alvajdájának hivatalviselése alapján valószínűleg tágítható 1401. aug. 24. és 1402. jan. 5. közötti időszakra.

90 *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Bp. 1977. 40–42.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp. 1984. 49–50.; *Engel Pál*: Salgai Miklós. LK 63. (1992) 16.; *C. Tóth Norbert*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. (Magyarország története 6.) Bp. 2009. 40–41.

91 *C. Tóth Norbert*: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma. I. (Uralkodása elejétől az 1420-as évekig.) Sz 138. (2004) 469.

92 TelOkl I. 280–281.

93 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 13.; *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 50.

94 *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 51.; *Engel P.*: Salgai Miklós i. m. 16.; *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 222.; *C. Tóth N.*: Luxemburgi Zsigmond i. m. 42.

95 Ub III. 302–304. Vö. *Kordé Z.*: A székelyispáni méltóság i. m. 203. 52. jegyz.

96 TelOkl I. 291.

97 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 13. Azalvajdákra l. még *Engel P.*: Genealógia i. m., Csák nem 9., Nadabi.

velet.⁹⁸ A királyi csapatok vezére Mihály (egykori alvajda) lehetett, az ütközetre pedig valószínűleg Nyárádtő és Segesvár között kerülhetett sor.⁹⁹ A Maros bal partját követő főút ugyanis Nyárádtőnél ágazott le a Kis-Küküllő völgyében futó, Küküllő vármegyéet kelet-nyugat irányban kettészelő út felé, melynek dél felé tartó leágazásai vezettek Szászföldre (ezek egyike Nádas érintésével Segesvár felé).¹⁰⁰

Ismeretes, hogy a polgárháború éveiben több királyi város Zsigmond mellett foglalt állást,¹⁰¹ de talán Nádas Mihály korábbi alvajda szászföldi kötődésének is szerepe volt abban, hogy a szászok Zsigmondot támogatták, még úgy is, hogy a királyellenes szövetségnek éppen Kelet-Magyarország volt az egyik hátszaga, ráadásul Csáki Miklós és Marcali Miklós vajdák voltak azok, akik 1402-ben, erdélyi útjuk során a szebeni kereskedők kiváltságait megerősítették.¹⁰² Azt, hogy Erdély pacifikálásában Nádas Mihálynak kulcsszerepe volt, felívelő karrierje bizonyítja: Zsigmond király 1405-ben székely ispánná nevezte ki, később pedig – egykori ura, Szécsényi Simon mellett – őt is a Sárkányrend alapító tagjai közé fogadta (1408).¹⁰³ A székely ispáni tisztséget (1405–1421) követően sem vesztette el a befolyását, 1427-ben az ország bárói között említik.¹⁰⁴

Nádas Mihály székely ispán karrierje kapcsán a kutatás legutóbb azt állapította meg, hogy „nem tartozott az előkelő ősökkel rendelkező bárók közé: Erdélyben birto-

98 ZsOkl II/1. 2614. sz., idézi *Konrad Gündisch: Siebenbürgen und der Aufruhr von 1403 gegen Sigismund von Luxemburg*. *Revue Roumaine d’Histoire* 15. (1976) 409. 1403 januárjában az alvajdák Erdélyben voltak (DL 30 409.; ZsOkl II/1. 2216. sz.) és az ezt követő hónapokban is, mert máj. 1-jén Bonchidán kelt egy oklevelük (ENMLt, kászoni br. Bornemissza család levéltára, 3 [régijelzet: Fő osztály, II. Gyerőffy jószágokat tárgyzó levelek 32. sz.], 163r-v), júliusban pedig a Torda melletti Keresztesen „propter disturbium et motionem regni” haszتانak pert (Ub III. 298.). Az 1403–1404. évi polgárháború lefolyására l. *C. Tóth N.: Luxemburgi Zsigmond i. m. 45–50.*

99 Az itt lezajlott ütközet után nem sokkal – ugyanazon napon, mint Segesvári Mihály – Sándor kézdi székely is Küküllő vármegyei birtokokat kapott Zsigmond királytól a harcok során tanúsított hűségéért (ZsOkl II/1. 2833. sz.); minderre l. *Gündisch, K.: Aufruhr i. m. 409.*

100 *Győrffy Gy.: Történeti földrajz i. m. II. 544. és Küküllővármegye a XIV. század elejéig (térképmelléklet).*

101 *C. Tóth N.: Luxemburgi Zsigmond i. m. 50. Zsigmond 1402-ben Kolozsvár kiváltságait erősíti meg (ZsOkl II/1. 2058–2059. sz.).*

102 Ub III. 266–269. Vö. *C. Tóth N.: Tisztségviselők itineráriuma i. m. 469.*

103 *Engel P.: Salgai Miklós i. m. 16.*

104 *Uő: Archontológia i. m. I. 193., 497.*

kos köznemesi család sarja volt”.¹⁰⁵ Mihály felmenői valójában segesvári gerébcsalád tagjai voltak.¹⁰⁶ 1349-ben említik Segesvári Salamon comes fiát, Mihály comest, aki a segesvári és vidékbeli seniorok, valamint polgárok universitasával együtt igazolta az Apafiak egyik ősenek almakeréki birtoklását.¹⁰⁷ Mihály 1353-ban az ugyancsak Fehér vármegyei Réten birtok iktatásánál az egyik kijelölt királyi ember.¹⁰⁸ 1367-ben néhai-nak mondják,¹⁰⁹ de már 1363-ban fiát, Salamon comest jelölik alvajdai embernek.¹¹⁰ Mihály tehát ekkoriban már valószínűleg nem volt életben. Vagyonos ember volt, halála utáni pereskedés során Segesváron kőházait, készpénzét, ékszerait, fegyvereit említik, amelyekből fia, Salamon az özvegyet ki akarta rekeszteni.¹¹¹ Salamon 1367-ben testvérével együtt eladta segesvári malmát,¹¹² és 1372-ben már nem említik a város vezetői között.¹¹³ 1378-ban birtokosa egy pródi kúria negyedrészenek.¹¹⁴

Salamon érdeme, hogy a Segesvár városon kívüli vármegyei birtokok megszerzésével családját elindította a nemessé válás felé a 14. század utolsó harmadában. Korai birtokuk a Fehér megye egyik szomszédos zárványát képező (egy ideig esetleg Küküllő megyéhez tartozó) Zoltán, melyet I. Lajos király valamikor (más birtokokkal együtt) elvett Segesvári Mihály fiától, Salamon magistertől, de Mária királynő parancsára Losonci László erdélyi vajda 1383-ban, Küküllőváron kelt oklevelében visszaadta neki.¹¹⁵ Valószínűleg maga Salamon volt a birtokszerző is, hiszen az apja hagyatéka körüli vitában még csak segesvári javakat említenek, ráadásul a birtokról tudható, hogy 1361-ben még a Szancsali családnak ítélték a kézdi és erkedi szászokkal szemben.¹¹⁶ 1367-ben viszont Salamon comes a szancsali nemeseket fizette ki megbízottja, a hétúri pap útján (az oklevélből nem tűnik ki, miért).¹¹⁷ Ez a Salamon azonos kell legyen

105 *Kordé Z.*: Aszékelyispáni méltóság i. m. 202. L. még *Uő*: Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila – Pószán László. Debrecen 2014. 270–271.

106 *Gündisch, K.*: Aufruhr i. m. 409–410.

107 CDTrans III. 539. sz.

108 CDTrans III. 721. sz.

109 CDTrans IV. 574. sz.

110 CDTrans IV. 229., 231. sz.

111 CDTrans IV. 597. sz.

112 CDTrans IV. 574. sz.

113 CDTrans IV. 972. sz.

114 Ub II. 499.

115 Ub II. 570–571.

116 CDTrans IV. 93–94. sz.

117 CDTrans IV. 599. sz.

az 1393-ban említett Nádasi Salamonnal, akinek fiai, Salamon és Mihály (ez utóbbi a későbbi alvajda és székely ispán) ekkor ellentmondás nélkül örökjogon vezetették be magukat a Segesvárhoz közeli, de Küküllő vármegyébe eső Monyorós nevű, általuk ekkor ősinék (avitica) mondott birtokukba.¹¹⁸ Noha (id.) Nádasi Salamont még 1403-ban is Segesvári Salamonnak nevezték,¹¹⁹ fia, Mihály székely ispán már kizárólag a Nádasi (Nádasdi) nevet használta a Monyoróssal szomszédos (Szász)Nádas¹²⁰ után.¹²¹ Erről a birtokról sem tudjuk, hogy pontosan mikor került a család kezébe, 1343-ban még mást említenek birtokosként.¹²² Mihály hasonnevű unokaöccse leginkább Fehéregyházáról nevezte magát,¹²³ de a Nádasi nevet is használta.¹²⁴ A jószágok zömét már Salamon fia (id.) Mihály szerezte testvérel, Salamonnal, majd ennek halála után, 1405-től a már említett unokaöccsével, Mihállal együtt, de az adományozás vagy megszerzés idejét nem minden esetben ismerjük.

1403-ban az erdélyi felkelésben tanúsított hűségéért Mihály (az egykori alvajda) megkapta Zsigmondtól Kissebest és a hozzá tartozó négy román falut, továbbá Springet és Drassót (az adományt Zsigmond 1405-ben megerősítette), utóbb (Kis)Szentlászlót is (1411, új adomány). Némely birtokot foglalással (Jövedics, 1414; Zernyest, Tohán, Újfalú, Komlós, 1414), másokat ismeretlen módon szerzett meg (Kőház prédiuum [Fehér vm.], 1413),¹²⁵ és olyanokról is tudunk, amelyek csak zálogként voltak a kezén (Szokol, [Vámos]Udvarhely).¹²⁶

118 Ub III. 49. Ugyanitt birtokosok 1394-ben is (uo. III. 95.), de 1416-ban a Bethleniek és az Almakerékiek tiltakoztak az ellen, hogy Mihály és testvére Monyoróra és Jövedicsre is új adományt szereztek a királytól (uo. IV. 22–23.), mivel 1391-ben e két birtokra vonatkozóan még a fenti két család kötött kölcsönös örökösödési szerződést (uo. III. 31.).

119 Ub III. 303.

120 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 558.

121 Ub III. 747–748. (index). A Sárkányrend alapítólevelében ugyancsak Nádasdi Mihályként említik (*Baranyai Béla*: Zsigmond király ún. Sárkány-rendje. Sz 59–60. [1925–1926] 577.).

122 CDTrans III. 141. sz.

123 Fehéregyházi: Ub V. 165., 180–181., 211. Vö. Engel P.: Archontológia i. m. II. 171. Nem ismert, hogy mikor került Fehéregyháza a család birtokába, l. *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2.) Bp. 1939. 69.

124 Pl. végrendeletében is: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Bp. 1990. (a továbbiakban: KmJkv) I. 597. sz.

125 *Kordé Z.*: A székelyispáni méltóság i. m. 203–204. Az itt felsoroltakban a ZsOkI IV. 1302. sz. alapján idézett Rochan javítandó Kew(e?) haz prédiuumra (DL 26 385.), Ramocsa pedig (Fehér vm.) elnéptelenedett település Székelyderzs határában (CDTrans IV. 580. sz.). Az azonos ságra Hegyi Géza hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

126 KmJkv I. 29., 181. sz.

Az eddig ismert saját két alvajdai oklevelében (1401–1402) neve mellett nem szerepel ugyan a magister cím, de a kolozsmonostori konventnek hozzá intézett válaszlévelében már igen,¹²⁷ mint ahogyan szerepel az 1403-as királyi adománylevélben (és ennek 1405. évi megerősítésében) is. A székely ispáni tisztségben a magnificus címet használta,¹²⁸ unokaöccsét viszont mindvégig – még halála után is – az egregius címmel emlegetik.¹²⁹ Mindketten használtak címeres pecsétet;¹³⁰ Mihály alvajda csak töredékesen fennmaradt köriratos pecsétje¹³¹ nem azonos székely ispánként használt 1408. évi (körirat nélküli) gyűrűpecsétjével.¹³²

Mihály egykori székely ispánt 1427-ben még említik (ekkor unokaöccsével együtt tiltakozott a vingárti Gerébek springi és drassói beiktatása ellen, és ugyanebben az évben vitáját Földvár mezővárossal az épp ott tartózkodó király előkelő méltóságviselő bírótársak közreműködésével simította el).¹³³ 1435-ben már néhainak mondják;¹³⁴ halála után birtokai unokaöccsére szállottak.¹³⁵ A Segesvárhoz közeli birtoktömb központja Fehéregyháza volt, és ehhez járult a különálló, de nem messze fekvő Jövedics, (Vámos)Udvarhely, Zoltán és Langodár; egy másik csoportot pedig a Szászsebes körüli birtokok alkottak. Ezek közül ifjabb Salamon fia Mihály 1444-ben Hunyadi János vajda engedélyével,¹³⁶ majd 1446-ban¹³⁷ királyi jóváhagyással is¹³⁸ az erdélyi káptalanak adományozta Bún (Küküllő vm.) és a Szászsebes közelében, de már Fehér vármegyében fekvő Spring, Drassó, Kissebes örökjogú birtokait, utóbbit tartozékaival

127 TelOkl I. 280–281.; WassLt Brukenthal 204. (7. sz.)

128 Kordé Z.: A székelyispáni méltóság i. m. 203. (53. jegyz.), 204.; Ub III. 538., 540.

129 Pl. DF 277 501.; KmJkv I. 626. sz.; Ub V. 267.; DL 30 445.

130 TelOkl I. 339.; ifj. Nádas Mihály pecsétjének a leírása: KmJkv I. 597. sz.

131 RNL Szeben Megyei Igazgatósága (Nagyszében), Brukenthal-gyűjtemény, RS 259. sz.

132 DL 73 891. (a pecsét hasonmása: TelOkl I. 339.)

133 Ub IV. 266., 290–291.

134 Ub IV. 574–575.

135 KmJkv I. 181., 957. sz.

136 Ub V. 138.

137 KmJkv I. 597. sz. Vingárdi Geréb János tiltakozásai Bún, Spring, Drassó és Kissebes végrendeleti eladományozása, majd a káptalan iktatása ellen: Ub V. 143–144., 165., 189–190., 218., 225–226.

138 Ub V. 211.

– Nagyfalu (Szászcsór), Kákova, Konca (Szászszékes), Négyfalu (Kápolna), Slavendorf (Láz) – együtt. 1446-ban pedig ugyancsak kormányzói jóváhagyással a váradi Szt. Lélek-ispotályra hagyta Nádas, Hétúr, Monyorós, Kísszentlászló, Jövedics, (Vámos)Udvarhely (Küküllő vm.), Fejéregyház, Zoltán, Longodár (Fehér vm.) nevű birtokait;¹³⁹ 1448-ban kelt végrendeletében erősítette meg korábbi rendelkezéseit,¹⁴⁰ mellyel felsorolt örökjogú birtokait az egyházra hagyta. A végrendelező feleségének neve Ilona¹⁴¹ volt, utódok nem maradtak, így a család 1448-ban kihalt.¹⁴² A végrendelező Nádasi Mihály birtokait Hunyadi János 1451-ben elfoglalta,¹⁴³ és később a vingárti Gerébek, a Vizaknaiak és a Losonci család kezére jutott,¹⁴⁴ az örökség utolsó darabját, egy segesvári házhelyet pedig 1455-ben az ottani domonkosok kaptak meg.¹⁴⁵

139 Ub V. 170., 179–180.

140 Ub V. 262–263.

141 DL 30184. (Ub V. 179–180.); KmJkv I. 597., 959. sz.

142 Ub V. 267. Vö. *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 171.

143 Korábban az erdélyi káptalan a Gerébek hatalmaskodása miatt sikertelenül próbálta magát bevezettetni az őt megillető birtokokba: Ub I. 238., 263–264.; KmJkv I. 957–959. sz.

144 *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. V. 921., 929., 970. V. László 1453. évi adományai vingárdi Geréb Jánosnak (Nádas és Kísszentlászló: Ub V. 373., 393–394.; DL 27667., vö. Ub V. 478–479.), Vizaknai Miklósnak (Fehéregyháza, Langodár prédiium, Jövedics: DL 26399–26400., vö. Ub V. 531–532.), Losonci Dezsőnek (Monyorós, Hétúr, Bún, Zoltán, Udvarhely: Ub V. 379., 429–430.), illetve Budai Tamásnak (Szokol: DL 26786). A váradi Szt. Lélek-ispotály mestere és az erdélyi káptalan ugyancsak 1453-ban tiltakozott a birtokok eladományozása és elfoglalása, továbbá a birtokokba iktatás miatt: Ub V. 382–383., 385., 392–393., 429–430.

145 Ub V. 480–481.

Tartalom

JAKÓ ZSIGMOND SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA	7
BALÁZS MIHÁLY Adalék Giorgio Blandrata nemzetközi kapcsolataihoz	11
BENKŐ ELEK – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – MIHÁLY FERENC – MUCKENHAUPT ERZSÉBET A csíksomlyói középkori kegyszobor a roncsolásmentes vizsgálatok és a történeti kutatások tükrében	17
BOGDÁNDI ZSOLT Az erdélyi táblai perfolyamról és az ítélmesterek tevékenységéről a 16. század második felében	39
MARIA CRĂCIUN Reformarea artei religioase din Transilvania: studiu de caz, retablul din Cincu	49
CSUKOVITS ENIKŐ Lackfi István Apuliában	61
DÁNÉ VERONKA Az alsóoroszi Krajnikok	69
DRASKÓCZY ISTVÁN Osztrák és erdélyi só a 15. századi Pozsonyban	79
EGYED ÁKOS A Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlése Kolozsváron 1868-ban	97
EMŐDI ANDRÁS Váradolaszi és Szöllős református egyházi felszereléseinek bujdosása a 18. században	103
ENTZ GÉZA ANTAL Műemléki topográfiai kutatások Erdélyben és Nyugat-Európában	125

GÁBOR CSILLA	
Köszöntés a Krímből – egy családi levél és kontextusa	135
GÁLFI EMŐKE	
A gyulafehérvári Lippa fertály és a lippai menekültek a 16. század közepén	143
HEGYI GÉZA – W. KOVÁCS ANDRÁS	
Néhány erdélyi alvajda azonosításáról	151
KESERŰ BÁLINT	
Jakó Zsigmond és a kora újkori magyar irodalom	169
KOVÁCS ANDRÁS	
A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és szomszédsága	179
KOVÁCS KISS GYÖNGY	
Ruházat és ékszer viselet mint az elit önreprezentációs formái a 16–17. századi Kolozsváron	189
KÖRMENDY KINGA	
Enyedi Szász György és Lippai Mihály padovai baráti köre	199
K. LENGYEL ZSOLT	
Hanyatlástól összeomlásig	211
LUPESCUNÉ MAKÓ MÁRIA	
Domonkos könyvkultúra Erdélyben	233
LUPESCU RADU	
A kolozsvári domonkos kolostor alapítása és korai története	251
MIKÓ ÁRPÁD	
A Bibliotheca Corvina és II. Ulászló	269
MONOK ISTVÁN	
Rákóczi Zsigmond fejedelem Schedel-krónikája	279
GERNOT NUSSBÄCHER	
Der Nestor der ungarischen Historiker Siebenbürgens	285
OROSZ ISTVÁN	
A bihari követek útja a pozsonyi országgyűlésre 1708-ban és 1712-ben	291
PAJKOSSY GÁBOR	
Kölcsey patvaristái	299
PAPP KLÁRA	
Csáky József gróf gondolatai a 17. század végi Erdélyről	307
PÁL JUDIT	
A „legmesszebb menő titoktartás”, avagy a főispáni bizalmas iratok kezelése a 19–20. század fordulóján	321

PÁLFFY GÉZA	
Erdélyi beszámoló az 1655. nyári pozsonyi magyar királyné- és királykoronázásról	333
PÉTER KATALIN	
Az egyszerű ember	345
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES	
Janus Pannonius kéziratának útja Zágrábtól Gyulafehérvárig	355
ROZSONDAI MARIANNE	
A gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványainak eredeti bőrkötései	365
SIPOS GÁBOR	
Az erdélyi reformátusok zsinata mint társadalmi esemény	379
SOLYMOSI LÁSZLÓ	
Fogott bírák jegyzőkönyve 1468-ból	387
TRINGLI ISTVÁN	
A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai	409
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA	
Kassa város polgárainak műveltsége és mecenatúrája a 17. század első felében	419
VINCZE ZOLTÁN	
Varga Zsigmond indulása	429
ZSOLDOS ATTILA	
Béla erdélyi herceg bárói	441
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	451

KIADTA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ¶ FELELŐS KIADÓ BIRÓ ANNAMÁRIA ¶ KORREKTOR
KEREKES GYÖRGY ¶ KÖNYV- ÉS BORÍTÓTERV, TÖRDELÉS SIPOS GÉZA ¶ KÉSZÜLT AZ ERDÉLYI
REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS SAJTÓKÖZPONTJÁNAK NYOMDÁJÁBAN
KOLOZSVÁRON ¶ FELELŐS VEZETŐ DÁVID ZOLTÁN ¶ ISBN 978 606 739 054 4

